

Maskbilden från Västra Vång

Ett keltiskt avtryck i Blekinges äldre järnålder?

Av Marianne Görman och Mikael Henriksson

Görman, M. & Henriksson, M. 2006. Maskbilden från Västra Vång. Ett keltiskt avtryck i Blekinges äldre järnålder? (The mask from Västra Vång. A Celtic connection in Early Iron Age Blekinge?) *Fornvännen* 101. Stockholm.

During archaeological excavations in 2004 at Västra Vång, Hjortsberga parish, Blekinge, Sweden, a small bronze mask was found 20 cm below ground level. Similar masks have been found on Öland and in Denmark. As the find was made during a selective excavation because of land development, the locality has not been fully investigated.

The mask is modelled in a characteristic Celtic style and depicted with a torque, a neck ring in Celtic style. The piece measures 82 by 59 mm and weighs 116 g. During conservation work, traces of birch tar were found on its back. Authors from Roman times, as well as many archaeological finds, bear witness to the importance placed by the Celts on the torque and the human head, both standing out as powerful religious and magic symbols. The bronze mask from Blekinge joins both of these symbols and has with all likelihood been used in a sacred context. The tar on the back indicates that it was fastened to a wooden object. Based upon our knowledge of the use of similar masks on the Continent and in the British Isles, the find from Blekinge has probably been attached to a wooden bucket, a wagon, a building, or a wooden statuette.

*Marianne Görman, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet, Allhelgona kyrkogata 8, SE-223 62 Lund
marianne.gorman@teol.lu.se*

*Mikael Henriksson, Blekinge museum, Borgmästaregatan 21, SE-371 35 Karlskrona
Mikael.Henriksson@karlskrona.se*

Fyndomständigheterna

Senhösten 2004 genomförde Blekinge museum en arkeologisk slutundersökning i Hjortsberga socken, i den mellersta delen av Blekinge län. Bakgrunden till insatsen var markexploatering inom ramen för ett kommunalt vattenreningsprojekt. Avsikten var att man på sikt skulle kunna filtrera ytvatten genom ett parti av den s.k. Johannishusåsen. Denna rullstensås ringlar sig i nord-sydlig riktning från skogsbygden ner mot kustbandet och utgör en av landskapets bäst bevarade och mest komplexa fornlämningsmiljöer.

Inte minst spåren från brons- och järnålder är omfattande och gör sig framför allt påminna genom omfattande gravlämningar på eller i nära anslutning till åsen.

Att förhistoriska lämningar skulle kunna påträffas i samband med exploatering i detta område togs tidigt för sannolikt. Efter att sådana sedan konstaterats på ett par punkter under utredningsskedet koncentrerades de slutliga insatserna till exploateringsområdets sydligaste del, inte långt ifrån Västra Vångs by. I ett flackt plåtålag vid åsen framkom här omfattande spår av

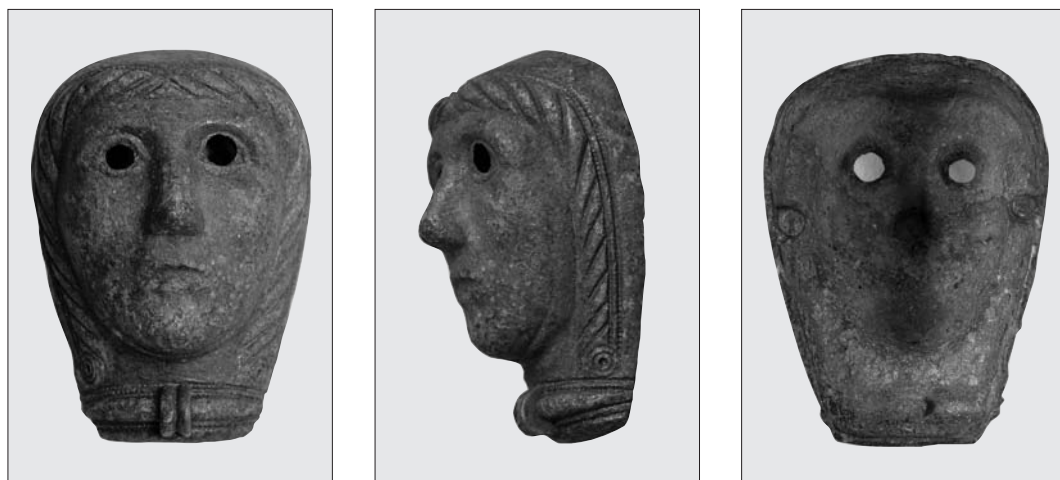

Fig. 1–3. Bronsmask funnen 2004 vid Västra Vång i Hjortsberga socken, Blekinge, efter konservering. 82 x 59 mm. —Bronze mask found in 2004 at Västra Vång, Hjortsberga parish, Blekinge.

en boplats med tyngdpunkt i yngre järnålder, vilken dokumenterades och till stor del grävdes bort. Inom ramen för projektet avsågtes undersökningsytan och dess närområde med metallsökare. Därvid påträffades en maskbild gjuten av brons.

Fyndomständigheterna får i skrivande stund betraktas som outredda eftersom fyndplatsen ännu inte undersökts till fullo. Maskbilden framkom som ett lösfynd på endast två decimeters djup i matjorden. De kringliggande markerna var under förhistorisk tid sankområden och har först under senare århundraden gjorts tillgängliga för jordbruk genom omfattande dränering. Fyndets placering, något upphöjt från dessa miljöer, talar dock mot en tolkning som våtmarksoffer. En nyfunnen och av odling delvis störd stensättning finns dock blott något tiotal meter från fyndplatsen och det kan i nuläget inte uteslutas att de hör ihop.

Maskbilden

Maskbilden från Västra Vång (fig. 1–3) mäter 82 mm på höjden och som mest 59 mm på bredden. Från bakkant till nässpets är den ca 40 mm tjock, och den väger drygt 116 g. Föremålet är en tämligen naturtrogen och detaljerad återgivning av

ett människoansikte. Den välskulpterade maskbilden uppvisar ett stramt och reserverat ansiktsuttryck, och konstnären ger närmast sken av att ha velat återge en androgyn gudom eller mänsklig person. De kraftigt markerade ögonbrynsbågarna inringar de stora ögongloberna. Istället för ögon finns dock bara runda hål av något olika form och storlek. Ansiktets mera utskjutande partier är på samma gång mjukt och tydligt framhävda. En avrundad, kraftig näsa följs av svagt markerade kindben och läppar som ger intryck av att munnen är halvöppen. Ett likaledes avrundat hak- och käkparti går slutligen över i en svagt antydd dubbelhaka, vars hudveck letar sig upp längs med kinderna. Två hårflåtor utgör ansiktets ram, och vid nedre änden av vardera flätan finns små koncentriska cirklar, vilka skulle kunna tolkas som smycken av något slag. Figurens hals pryds av en tydligt återgiven keltisk torque. Halsringens ändavslutningar utgörs av runda plattor vilka är helt sammanförda. Av denna anledning finns ingen synlig återgivning av någon eventuell låskonstruktion. Pärlstavliknande smyckningar finns som komplement i anslutning till såväl torque som flåtor. Maskbilden är gjuten i ett stycke och spår av två ingötskanaler syns tydligt på dess baksida. En tredje

sådan verkar även ha funnits i höjd med halsens nedre del, men resterna efter denna har till största del arbetats bort efter gjutningen.

Konserveringen av maskbilden utfördes under vintern 2005–06 i Stockholm av Katarina Lampel vid Riksantikvarieämbetets antikvarisk-tekniska avdelning. I samband därmed genomfördes en analys av metallens sammansättning samt av några mörka fläckar på maskens baksida. Legeringen har en kopparhalt på omkring 70% och återstoden är tenn med inslag av bly. Metallen är i ganska gott skick, med mjukare, mer nedbrutna ytor endast kring ansiktets näs- och munparti (Konserveringsrapport Raä, ATm Dnr 414-4585-2004). Fläckarna analyserades med hjälp av svepelektronmikroskop och visade sig mest bestå av kol. Mängden tillvarataget organiskt material från de mörka fläckarna var dock inte tillräcklig för en daterande kol-14-analys. Genom infrarödspektroskopi utfördes jämförelser med referensprover, vilket resulterade i 84% samstämmighet med björktjära (Analysrapport Raä, ATm Dnr 414-1479-2005). Det kunde även fastställas att fläckarna överlagrades av korrosionsskiktet. Slutsatsen blev att fläckarna tillkommit i ett tidigt skede, sannolikt innan maskbilden hamnade i marken.

Som ny var Vångmasken ett i ordets rätta bemärkelse glänsande ting. Detta har sin orsak i legeringens sammansättning och dess relativt höga tennhalt. I de nu gapande hålen för ögonen har det sannolikt funnits stenar eller glasfluss infattade i syfte att ge ansiktet ett mera levande uttryck. Noterbart är att inga hål eller andra detaljer röjer om masken varit applicerad på något annat föremål. IR-analysen talar för att björktjäran använts som lim mellan masken och något annat. Det skulle kunna röra sig om resterna av en gudabild. Hur som helst finns det anledning att begrunda lokalsamhällets kultiska funktioner i ljuset från detta mycket speciella fynd.

Västra Vång

Västra Vångs by är ur flera aspekter central i sammanhanget då vi försöker förstå vår maskbilds plats i världen. Ortnamnet Vång har av den äldre forskningen tolkats som en namnrest med förhistorisk bakgrund. Som sådan menas den ha haft den äldre betydelsen »gräsvall» eller »betes-

mark» (Ohlsson 1948, s. 81). Byn var på 1600-talet en av socknens största, med en omfattande bebyggelse fördelad på åtta hemman (Torbrand 1963, s. 18f, 82–90). Sannolikt kan vi projicera dess betydelse i bygden en bit ner i medeltid, kanske även förhistorisk tid. Mot bakgrund av kunskapen kring Vång och dess omgivning kan det därför knappast vara en slump att Blekinges största vikingatida silverskatt påträffades vid jordbruksarbete nära byn år 1865. Denna sent nedlagda silverskatt (t.p.q. 1120) vägde drygt 6 kilo och bestod av mer än 4000 mynt, diverse hacksilver samt smycken (Heijne 2004, s. 263). Fyndets sammansättning speglar tydligt det dåtida lokalsamhällets vidsträckt kontaktnät (Hårdh 1977, s. 40).

Omkring 1670 etablerades godset Skunckenberg drygt 1,5 km söder om Vång. Godset övergick snart i släkten Wachtmeisters ägo och drevs som fideikommiss från 1712 till 1900-talets slut (Torbrand 1961; Möller 1990). Ägoförhållandena har i viss mån bevarat ålderdomliga drag i landskapet. Jordbrukets reformer har varit av mindre omfattning i denna del av socknen, vilket skonat fornlämningsbeståndet. Den yttre inramningen av tämligen manifesta gravmiljöer vid Västra Vång är slående. På flera platser i den kringliggande, högre terrängen finns stensättningar och rösen från brons- och järnålder och även den yngre järnåldern är väl företräd. Omkring 300 m söder om undersökningsområdet ligger ett större gravfält kallat Kasa kulle (Björkqvist & Persson 1975). Delar av denna gravmiljö har decimerats avsevärt genom senare tiders sandtäkt och jordbruk, men än idag finns här ett drygt hundratal olikformade stensättningar, skeppsättningar och högar. Arkeologiska räddningsgrävningar genomfördes 1974 resp. 1978 inför breddning av väg 699 (Björkqvist & Persson 1975; Nagmér 1982). Därvid avlägsnades ett 70-tal anläggningar, huvudsakligen gravar, på Kasa kulle. De kan utifrån fyndmaterialet dateras till tiden från romersk järnålder fram i sen vikingatid. Såväl 1974 som 1978 påträffades dessutom äldre, underliggande boplatsspår vid Kasa kulle. Spåren tolkades stratigrafiskt kunna härröra från förromersk järnålder och yngre bronsålder.

De arkeologiska undersökningar i Blekinge som berört boplatser från järnåldern har hittills

givit ganska blygsamma resultat. När vi vill diskutera bebyggelsehistorien under detta skede tvingas vi därför nästan helt förlita oss på gravmiljöer. Studerar vi Hjortsberga socken ur en sådan aspekt tycks bebyggelseexpansion ske med början i yngre bronsålder. En tydlig kärnbygd ger sig snart till känna vid Johannishusåsen (Björkqvist & Persson 1979, s. 94 ff). Inte minst den yngre järnålderns gravmiljöer ligger väl samlade i området (Svanberg 2003, s. 115) och förefaller här ge en representativ bild av den samtida bygden.

Vid 2004 års utgrävningar i Vång framkom belägg för en tidigare enbart förmodad, omfattande järnåldersbebyggelse i området. Inte minst fyndmaterialet pekar på en lång platskontinuitet med början i yngre romersk järnålder. Denna del av Blekinge har redan tidigare utpekats som en av flera sannolikt självständiga kärnbygder under den yngre järnåldern (Svanberg 1999; Lihhammer 2003). Som sådan ligger platsen strategiskt till i den bördiga dalbygden, och utgjorde kanske ett slags brohuvud i anslutning till åsen i dalgångens mitt och alldeles invid ett diagonalt löpande våtmarksområde. Den gamla häradsvägen löper här i anslutning till Johannishusåsen, som en viktig länk mellan äldre tiders bebodda områden och mellan kust och inland.

Beträffande frågan huruvida centralbygdens tentakler även letat sig norrut mot Småland kan vi i nuläget bara spekulera. Säkert är dock att många fynd, inte minst av järnslag, talar för att såväl omfattande järnhantering som smideshantverk förekommit i Vång under järnåldern. Ödman (1983) har poängterat vikten av nord-sydligt löpande transportleder för sjö- och myr-malm mellan Småland och kustbygden under järnåldern. Kanske kan Vång ha utgjort en viktig länk i distributionskedjan längs just ett sådant färdstråk.

Det är möjligt att namnet Västra Vång ursprungligen burits av en numera försvunnen bebyggelseenhet. Ett Östra Vång finns strax öster om undersökningsområdet, och kanske är det spår av den möjliga ursprungsenheten som upptäcktes vid de arkeologiska utgrävningarna 2004. Spåren av denna strategiskt väl valda etablering i landskapet uppvisar en lång kontinuitet och det mesta talar för att fortsatta undersökningar

i området skulle kunna tillföra ytterligare pusselbitar till gagn för forskningen.

Religionshistoriska synpunkter

Såväl huvudet som halsringen tillmättes stor symbolisk vikt i keltisk kontext, och det är sannolikt att ansiktsmasken hör hemma i en keltisk-europeisk kulturmiljö. Maskbilden har, som nämnts, framkommit som ett lösfynd och fyndomständigheterna är ännu oklara då fyndplatsen inte blivit helt undersökt. En väg att trots detta få kunskap om hur Vångmasken skulle kunna ha brukats är att söka information i den keltiska kultursfären.

Nedan presenteras och diskuteras halsringens och huvudets betydelse i en keltisk kulturmiljö, framför allt ur ett religionshistoriskt perspektiv. Avsikten är att klargöra några av de bruk och föreställningar som Vångmasken kan relateras till och förstås utifrån. Frågor som söker svar blir därmed: I vilket sammanhang förekommer halsringen och huvudet i en keltisk kultursfär? Profant, sakralt eller bägge delar? Vad kan sägas om den bakomliggande symboliken? Med utgångspunkt i nämnda undersökning ges förslag på tänkbara sammanhang vari Vångmasken kan ha ingått. Närmast följer här några reflexioner kring det aktuella källmaterialet och dess karaktär.

Källkritisk kommentar

För en undersökning av halsringens och huvudets betydelse för forntidens kelter har vi två olika typer av källmaterial att tillgå, ett arkeologiskt och ett skriftligt. Det arkeologiska källmaterialet berörs här ytterst kortfattat. De materiella lämningarna av den keltiska religionen är omfattande, med tempel och heliga platser, gravar och gravfynd, mark- och mossfynd, ikonografi och epigrafik. Ett specifikt problem vid bearbetning av keltisk religiös ikonografi är att den kom att påverkas starkt av den romerska sedan romarna erövrat Gallien. Ett annat mer generellt problem rör frågan om det är möjligt att utläsa de föreställningar som forntidens människor hyst och som kommer till uttryck i de materiella lämningarna. Lyckligtvis kompletteras det arkeologiska materialet av de klassiska kommentatorernas utsagor. Ibland motsäger de två typerna av

källor varandra, men inte sällan sammanfaller de och kan då på ett intressant sätt belysa varandra.

Det skriftliga källmaterialet består av dels grekiska och romerska kommentarer till den »barbariska» världens traditioner, kultbruk och föreställningar, dels sagor och legender från de brittiska öarna. En poäng med den antika historieskrivningen är att den är samtida eller i stort sett samtida med det som skildras. Ibland har författarna själva varit vittnen till de händelser som de berättar om eller kunnat fråga ut ögonvittnen. Redan den grekiske historikern Polybios, verksam under det andra århundradet f.Kr., betonar betydelsen av egna undersökningar (Polybios 12:28). Samtidigt är det värt att minnas att forntidens historiker mer drevs av berättarglädje än av ett källkritiskt förhållningssätt. De använde sig gärna av tidigare historieskri- vares redogörelser och kombinerade dem med muntliga traditioner. Ett annat problem vid användning av de klassiska författarnas texter är att de ofta är tendentiösa med klara politiska syften eller präglade av upphovsmännens filosofiska ideal (Grant 1995).

Den litteratur som växte fram på Irland och i Wales torde vara långt mera problematisk att använda för de tidiga keltiska kulturerna än de klassiska källorna. Skälen till detta är flera. Litteraturen i fråga är av sent datum. Nedtecknandet tog fart först på 1100-talet även om det påbörjats långt tidigare. Kristendomen var då sedan länge etablerad i området, och det var munkar, verksamma i klostren, som svarade för nedskrivandet. Av detta följer också att en kristen tendens är märkbar i materialet. Samtidigt får berättelserna antas ha levt länge muntligen och därmed rymmer de sannolikt också en del förkristet stoff. Ännu en svaghet hos litteraturen från Irland och Wales är att berättelserna härrör från begränsat område, och det kan ifrågasättas om de äger giltighet även för de kontinentala kelterna (Green 1995, s. 11 ff). Fortsättningsvis används denna inhemska litteratur endast i ett fåtal fall, och då för att understryka den kraft de här aktuella motiven, halsringen och huvudet, haft i keltisk kulturmiljö. Bägge förekommer frekvent i såväl den iriska som den walesiska diktningen.

Närmast behandlas halsringen i mellaneuropeisk keltisk kontext med utgångspunkt i arkeologiskt och antikt litterärt material. Syftet är att söka kunskap om den föreställningsvärld i vilken Vångmasken torde ha ingått.

Halsringar i Mellaneuropa

Halsringar förekommer under framför allt Hallstatt- och La Tène-tid i stor mängd på keltiskt område i Mellaneuropa. Män och kvinnor har prytt sig med halsringar som ibland också fått följa dem i graven. Man har även deponerat halsringar i mark och mosse, en och en eller flera tillsammans (Moreau 1958; Mac Cana 1970; Collis 1984; Green 1989; Ross 1996). Detta belyses med några exempel nedan.

Under Hallstatt-tid var torquen en vanlig gravgåva i välutrustade mans- och kvinnogravar med särskild tonvikt på de sistnämnda. Sådana rika gravar från Hallstatt D innehållande guldtorques är kända från Eberdingen-Hochdorf och Ludwigsburg i Baden-Württemberg i Tyskland samt Vix i Bourgogne, Frankrike (Collis 1984, s. 93 ff). Något senare, tillhörande La Tène-tid, är gravarna från Rheinheim och Waldalgesheim i södra Tyskland. I det kostbara gravgodset ingick flera guldhalsringar (Moreau 1958, s. 124; Collis 1984, s. 128 f). Från 400-talet f.Kr. blev såväl gravar som gravgods mer stereotyp utformade och därmed blev halsringarna alltmer ovanliga även i kvinnogravarna (Collis 1984, s. 130).

Halsringar förekommer också nerlagda i marken ensamma eller flera tillsammans. Vid Elgin i Skottland har man funnit inte mindre än tre dussin vridna halsringar av sen bronsålderstyp (Walker 1857). Flera fynd av guldtorques har framkommit vid Snettisham och Ipswich i östra England. I det förstnämnda fyndet ingick även mynt som daterar det till ca 50 f.Kr. (Collis 1984, s. 161 f). Vid Ersfeld i kantonen Uri i Schweiz har man påträffat fyra rikt dekorerade guldtorques från tidig La Tène-tid under en stor sten. I fyndet ingick också några armringar (Collis 1984, s. 118 f).

1928 påträffades i samband med dräneringsarbeten vid Trichtingen i Schwarzwald i Tyskland en enorm torque på ca 0,6 meters djup. Ringen är oval med en största yttre diameter av

29 cm och en vikt av 6,7 kg. Den består av en med silver överdragen järnkärna och avslutas med två tjurhuvuden som även de bär torques. Goessler (1929) anser halsringen vara ett keltiskt arbete från norra Balkan. Han håller vidare för troligt att den förfärdigats under andra århundradet f.Kr. och att den varit avsedd för en gudom. För detta skulle såväl torques storlek som dess tyngd tala.

Två halsringar som bör ha fungerat på ett likartat sätt som Trichtingenringen härrör från en keltisk kultplats vid Libenice vid Kolín i Böhmen. Halsringarna, som är gjorda av tvinnad bronstråd, fann man i närheten av några stolphål med trärester i. Utgrävorna Soudský och Rybová menar att stolphålen med träinnehåll är spår av två pelare som kan ha utgjort gudabilder och kring vilka halsringarna varit upphängda. Kultplatsen anses ha varit i bruk fr.a. under 300-talet f.Kr. (Filip 1970, s. 63 ff).

På en annan keltisk kultplats i Böhmen vid Msécké Žehrovice fann man 1943 ett manshuvud i sten, försett med en torque. Huvudet låg i en 0,8 meter djup grop tillsammans med djurben och krukskärvor från La Tène-tid. Fyndomständigheterna tyder enligt Filip på att huvudet varit uppställt på en sockel och fungerat som kultföremål. Filip anser att huvudet troligen har slagits ner från sockeln och kastats i gropen i samband med att kultplatsen förstördes under sista århundradet f.Kr. (Filip 1970, s. 71 ff).

Relativt tydliga paralleller till den torque som smyckar Vångmasken finns i ett antal arkeologiskt framgrävda halsringar från Beringen i Belgien och Niederzier i västra Tyskland. Framför allt föreligger en slående likhet i ändavslutningarna, vilka utformats som runda plattor (van Impe et al. 2002, s. 32 ff, 69 ff). Dessa halsringar har påträffats som slutna skattfynd i kombination med keltiska mynt, vilka sannolikt kan dateras till mitten av andra århundradet f.Kr. (van Impe et al. 2002, s. 101ff).

Både gudar och gudinnor har avbildats med torques. De bär vanligen en kring halsen och håller dessutom ibland ännu en torque i handen som ett attribut. Många exempel kan anföras (Mac Cana 1970; Green 1989; Megaw & Megaw 2001). Torquen är alltså ett ofta återkom-

mande keltiskt gudaattribut. I särskilt hög grad utmärker den dock Cernunnos, som regelmässigt är avbildad med minst en och ofta flera torques. Med två torques anses han vara avbildad bl.a. på en hållristning i Val Camonica i norra Italien, på den i Danmark funna Gundestrupkitteln och på ett monument i Paris (Green 1989, s. 87 ff).

Även keltiska krigare framställdes i den grekisk-romerska bildkonsten med halsringar. Sannolikt har de utgjort ett värdighetstecken. Den mest kända bildframställningen är den s.k. döende galatern, en staty som återger en döende keltisk krigare, naken så när som på sin torque. Attalos I av Pergamon lät resa statyn på 200-talet f.Kr. till minne av sin och Eumenes II:s seger över kelterna i Mindre Asien (Rankin 1987, s. 208 f).

Vi kan konstatera att på keltiskt område i Mellaneuropa förekommer halsringar under framför allt Hallstatt- och tidig La Tène-tid i såväl mans- som kvinnogravar. Därefter påträffas de i synnerhet i mark och mosse eller som attribut till gudar och gudinnor. Torques bars också av framstående personer och i den grekisk-romerska bildkonsten och litteraturen är torquen det keltiska kännetecknet par préférence.

Av dessa skäl finns det anledning att förknippa Vångmasken med en keltisk-europeisk kultursfär. Men vilken eller vilka betydelse har halsringen haft i keltisk kontext? Vilka idéer kan den spegla? Här kan de klassiska författarnas skildringar av keltiska folkgruppers seder och föreställningar kanske bidra till att öka vår förståelse för Vångmasken och dess halsring.

Grekiska och romerska skriftställdes vittnesbörd om keltersnas bruk av halsringar

Den äldsta utsagan kommer från Polybios som under det andra århundradet f.Kr. skildrade Roms historia i 40 böcker, av vilka fem bevarats hela. Han beskriver i bok II slaget vid Telamon 225 f.Kr. Här tillintetgjorde två romerska arméer en stor keltisk här. En romersk konsul dödades och fick huvudet avhugget, varefter hans huvud fördes på ett spjut till den keltiske kungen. En av de keltiska kungarna, Cocolitanus, blev tillfångatagen, medan den andre, Aneroes, undkom, men begick självmord.

»Han sände fälttecknen och halssmyckena

(de guldhalsringar som kelterna bar) till Capitolum för att pryda detta, men resten av bytet och fångarna sparade han för sitt intåg i Rom som en fulländning av sin triumf.» (Polybios II:31:5–6, översättning M. Görman)

Av Polybios berättelse framgår att den romerske härföraren Lucius Aemilius vigde två typer av ting ur det rika krigsbytet åt gudarna på Capitolum. Det var dels fiendens fälttecken, dels deras halsringar. Fälttecknen framstod i särskild grad som fiendens särmärken. Att romarna utöver fälttecknen valde de besegrades torques visar att även dessa framstod som mäktiga symboler för den slagna kelterhären.

Diodorus Siculus var en grekisk historiker från Sicilien som levde under sista århundradet f.Kr. Hans världshistoria omfattar 40 böcker och sträcker sig fram till år 54 f.Kr., d.v.s. till tiden för Caesars galliska krig. Här återges många uppgifter från tidigare författare, bl.a. Poseidonius. Därmed har värdefull information bevarats till eftervärlden från källor som gått förlorade.

»På detta sätt samlar de ihop en stor mängd guld, som de använder för utsmyckning, inte bara av kvinnorna utan också av männen. Kring handleder och armar bär de armringar, kring halsarna tunga halsringar av gediget guld. Utöver detta bär de enorma ringar och guldtharnek av guld. En säregen och påfallande sedvänja finner man hos kelterna i inlandet, i anknytning till de heliga platserna. Ty i tempel och heliga inhägnader har de deponerat stora mängder guld som en gåva till gudarna, och ingen infödd rör någonsin detta av religiösa skäl, trots att kelterna är ett synnerligen girigt folk.» (Diodorus V:27:3–4, översättning M. Görman)

Torquens betydelse som etniskt särmärke för kelterna och som tapperhetstecken framgår också av nedanstående berättelse hos Livius. Titus Livius var verksam i Rom under kejsar Augustus' tid och har i 142 böcker skildrat Roms historia från äldsta tid.

»Beväpnad och i övrigt väl utrustad förde de honom [romaren Titus Manlius] fram till kelten, vilken i sin enfaldiga munterhet – ty antikens folk fann även detta värt att nämna – hänfullt räckte ut sin tunga. De drog sig sedan tillbaka till sina posteringar och lämnade de två beväpnade männen för sig själva i mitten, mer lika

gladiatorer än soldater, och på intet sätt jämspelta att döma av deras yttre. En hade en kropp som var ovanlig på grund av sin storlek, och lysande i en kappa i skiftande färger, och med vapen som var målade och ciselerade med guld. Den andre hade ordinär kroppsstorlek för en soldat, och hans vapen var ointressanta att se på, i det att de var användbara men inte utsirade. Han varken sjöng eller dansade omkring under fåfängt skroderande över sina vapen, men hans bröst svällde av mod och tyst vrede, och all hans vildhet sparades till själva striden. När de hade fattat posto mellan de två till strid rustade arméerna, och medan den omgivande mängdens hjärtan svävade mellan hopp och förtvivlan, sträckte kelten, vars väldiga gestalt tornade upp sig över den andre, fram sin sköld med vänstra armen för att avvärja den anstormande fiendens attack, och levererade ett skarpt slag med sitt svärd, vilket åstadkom ett mäktigt slammer men ingen skada. Romaren slog, med spetsen på sitt vapen höjd, upp sin motståndares sköld med en stöt från sin egen mot dess nedre kant. I det att han smög in mellan mannens svärd och hans kropp, så nära att ingen del av hans egen blottades, satte han in en stöt, och därefter omedelbart ännu en, och fläkte upp sin fiendes ljumske och mage och kastade honom huvudstupa till marken, där han blev liggande utsträckt över en gigantisk yta. Sin fallna fiende visade han ingen annan hedersbetygelse än att beröva honom ett föremål – en torque som var nedstänkt av blod och som han lade runt sin egen hals. . . . Under grova skämt som framfördes av soldaterna hördes benämningen Torquatus, och därefter fick detta allmän spridning som ett ärat släktnamn, som även användes av familjens ättlingar.» (Livius VII:10:5–11, 13, översättning M. Görman)

I det följande skildras en händelse som skall ha tilldragit sig omkring 390 f.Kr. i trakten av dagens Marseille. Händelsen är beskriven i *Epitoma Historiarum Philippicarum* av Marcus Junianus Justinus. Detta verk, som troligen är tillkommet på 200-talet e.Kr., är i sin tur ett utdrag ur Pompeius Trogus världshistoria, *Historiae Philippicae*, från tiden kring år 1. I utdraget nedan beskrivs hur kelterhövdingen Catumandus offrade en guldtorque åt gudinnan Minerva.

»Stamhövdingen Catumandus valdes en-

hälligt till anförare. Medan han omringade staden med en stor armé av sina bästa krigare såg han i sömnen en hotfull kvinna som sade att hon var gudinna. Förskräckt slöt han frivilligt fred med Massilias invånare och bad dem om tillstånd att gå in i staden för att tillbedja deras gudar. När han trädde in i Minervas tempel såg han i valvgången en staty av den gudinna som han sett i sömnen, och han utropade genast att detta var den gudinna som hade skrämt honom under natten och uppmanat honom att upphäva belägringen. Han lyckönskade Massilias invånare eftersom han nu förstod att de stod under de odödliga gudarnas beskydd, och han överlämnade till gudinnan en gyllene torque, och slöt fördrag om evig vänskap med Massilias invånare.» (Justinus 43:5–7, översättning M. Görman) Att torques inte var förbehållna männen utan även kunde bäras av förnäma kvinnor bekräftas av Cassius Dio. Denne grekisk-romerske politiker och historiker har skildrat Roms historia fram till 229 e.Kr.

»Hon var högre till växten och till sitt yttre synnerligen skräckinjagande, blicken var genomträngande och rösten kärv. Ett stort gulbrunt hår nådde ner till hennes höfter och kring halsen bar hon en stor gyllene torque. Hon bar en tunika i olika färger, över vilken en tjock mantel var fästad med en brosch, och detta var hennes ständiga dräkt.» (Dio LXII:2, 3–4, översättning M. Görman)

Dio berättar här om en keltisk kvinna av kunglig börd, Buduica, som utmärktes bl.a. av att hon bar en väldig guldtorque. Om denna Boudicca vet vi att hon inte bara var drottning utan också en framstående krigsledare i ett våldsam och blodigt uppror mot romarna i Britannien. Så småningom besegrades Boudiccas här av den romerske kommandanten Suetonius Paulinus och hon själv begick 61 e.Kr. självmord för att undvika att bli tillfångatagen och avrättad (Rankin 1987, s. 220 ff).

Halsringsmotivet finns även i den iriska och walesiska litteraturen. Som exempel kan nämnas ett skaldestycke från Wales, *Gododdin*. Här berättas att de trehundra krigare som stupade i slaget vid Catraeth alla bar torques av guld (Mac Cana 1970, s. 78).

I de dokument från århundradena f.Kr. ur

vilka utdrag återgivits är det kelterna som står i centrum för romarnas intresse. Torquen framstod för romarna som ett etniskt särmärke för kelterna. Det förefaller som om halsringen hade flera betydelser. Den markerade personlig rikedom och prestige, men den hade också en betydelse i kulten som inte uteslutande kunde hänföras till guldets värde. Livius betonar torquen som en symbol för krigaren. Av Cassius Dios skildring framgår att torquen inte var en exklusivt manlig symbol. Boudicca, som bar torque, var dock inte vilken kvinna som helst, utan drottning och härförare. Torquen torde här markera ledarskap.

De skriftliga utsagor som återgivits ovan visar att framför allt män, men åtminstone tidvis även kvinnor, burit halsring. Texterna klargör alltså att halsringen symboliserat tapperhet, ledarskap och prestige, samt att den fyllt en sakral funktion som gudomligt attribut och offergåva.

Den torqueförsedda Vångmasken har ett androgynt utseende, varken utpräglad man eller kvinna. Kanske rör det sig här om ett gudaväsen. Gudomligheter av stor vikt har inte sällan hermafroditisk karaktär och rymmer i sig såväl en manlig som en kvinnlig del. En annan möjlighet är att bronsmasken återger en ledande person, antingen en man eller en kvinna. Torquen skulle då istället kunna markera ledarskap och högt anseende. Halsringen skulle också kunna vara tecken på att ansiktsmasken visar en tapper och framgångsrik krigare som vunnit en torque som bevis på utförda stordåd.

Som tidigare nämnts är inte bara halsringen utan även huvudet en framträdande symbol i keltisk kontext. Låt oss nu undersöka om en granskning av vad som kan benämnas keltisk huvudkult kan bidra till förståelsen av ansiktsbilden från Blekinge.

Keltisk huvudkult

Huvudet, i synnerhet människans men också djurets, fångade kelternas uppmärksamhet. Ett intresse för huvudet är nu inte unikt för kelterna, utan det delas av åtskilliga grupper av människor genom historien. Ett exempel från antiken ger Herodotus i *Historiae* IV:64. Han berättar där att skyterna, sedan de i ett fältslag besegrat sina fiender, bar fram deras avhuggna huvu-

den till sin härskare. Därefter flåddes huvudena genom att snitt skars vid öronen, så att skallbenen kunde skakas ut. Betydelsen av det mänskliga huvudet genomsyrar dock i särskild grad den keltiska traditionen och präglar denna under mycket lång tid med tonvikt på förromersk och romersk-keltisk tid. Den omfattar också stora delar av den keltiska världen. Anne Ross, som ingående behandlat vad hon kallar kelternas huvudkult, menar att huvudet som symbol utgör själva kärnan i den keltiska religiositeten. Hon beskriver det så: »they imbued the >tête coupée< with all the qualities and powers most admired and desired by them – fertility, prophecy, hospitality, wisdom and healing» (Ross 1996, s. 164).

Skrifliga vittnesbörd om keltisk huvudkult

Huvudets betydelse är väl belagd i såväl det skriftliga som det arkeologiska källmaterialet. Antika skriftställare som Diodorus, Strabon och Livius har en hel del att berätta om keltiska stammars intresse för och bevarande av människohuvuden. Strabon, en grekisk historiker och geograf verksam i tiden kring Kristi födelse, talar om vad han uppfattar som kelternas barbariska seder. Han säger:

»Jag tänker på deras bruk att hänga upp sina fienders huvuden kring halsarna på sina hästar när de återvänder efter en strid, och att föra hem dem för att spika upp dem framför sina husportar . . . De balsamerar sina fienders huvuden i cederolja för att kunna visa upp dem för främlingar och vägrar att återlämna dem mot en lösesumma svarande mot deras vikt i guld.» (Strabon IV:5, översättning M. Görman)

En liknande berättelse finns hos Diodorus. Bägge bygger sannolikt sina skildringar på en äldre text av Poseidonius. Diodorus säger:

»När deras fiender faller hugger de av deras huvuden och fäster dem kring halsarna på sina hästar. De överlämnar sina motståndares vapen, som är helt täckta av blod, till sitt följe, och bär bort dem som byte och sjunger en lovsång över dem och stämmer upp en segersång. Dessa första frukter av slaget fäster de upp med spikar på sina hus, så som män gör i vissa typer av jakt, med huvudena från de vilda djur som de har övervunnit. De huvuden som tillhör de mest framstående fienderna balsamerar de med cederolja och

bevarar dem omsorgsfullt i skrin.» (Diodorus V:29, 4, översättning M. Görman)

Diodorus omnämner i bok XIV:115 på nytt denna vana hos keltiska folkgrupper att halshugga sina fiender. Livius i sin tur beskriver den romerske härföraren Lucius Postumius öde sedan denne tillsammans med sin här gått under i Gallia cisalpina. Livius skriver:

»Där fann också Postumius sin bane, medan han förtvivlat kämpade in i det sista för att undgå att tagas tillfånga. Hans rustning och avhuggna huvud förde gallerna i triumf till sitt allra heligaste tempel. Såsom de för sed ha, befriade de huvudskålen från dess innanmäte och beslogo den med rent guld och använde den sedan som offerkärl vid de stora högtiderna, präster och tempelföreståndare dessutom till dryckeskärl.» (Livius XXIII:24)

Betydelsen av det mänskliga huvudet finns som tema också i den sagolitteratur som växte fram på Irland och i Wales. På grund av de nämnda problemen med att använda dessa texter ges här endast två exempel på dessas betoning av det avhuggna huvudet. Med dessa framhålls det aktuella temats livskraft över många sekler.

Det första exemplet är hämtat ur den iriska *Ulstercykeln*. Hjälten Cuchulainn, som samlade fiendehuvuden, blev till sist själv halshuggen. Huvudet fördes i triumf till Tara, en helig plats i irisk mytologi, medan kroppen lämnades kvar på den strand där hjälten stupat (Heaney 1994, s. 141 ff). Det andra exemplet härrör ur den walesiska sagosamlingen *Mabinogion*. I en av dess äldre delarna berättas om guden Brân, son till en havsgud, som här skildras som krönt kung i Britannien. I en strid sårades Brân dödligt av ett förgiftat svärd. Innan han dog bad han sina män att hugga av hans huvud och föra det till London för att där begrava det. Männens villkor Brâns önskan sedan han förutsagt deras kommande öden (*Mabinogion*, s. 67 ff).

Betoningen av huvudet exemplifierat av det arkeologiska materialet

En mängd fornfynd från keltiskt område bestyrker det intresse för det mänskliga huvudet som de antika skriftställarna tillskriver kelternas. Nedan följer några exempel.

En påfallande förstoring av huvudet är ett återkommande drag hos gudabilder. En bronsbild från Bouray i norra Frankrike får utgöra ett första exempel (fig. 4). En gud, möjligen Cernunnos, med stort, väl utformat huvud och torque, sitter med diminutiva, korslagda ben som avslutas med hovar. Huvudet dominerar bilden totalt (Megaw & Megaw 2001, fig. XVIII). Förstorat huvud har även en liten sandstensskulptur från Effigneix, Haute-Marne i Frankrike. Guden ifråga bär torque och håller ett vildsvin i famnen (Mac Cana 1970, s. 52 f). En liten bronsfigur från Châtelet, Haute-Marne i Frankrike återger den keltiske himmelsguden Taranis med såväl keltiska som romerska symboler. Huvudet är tydligt överdimensionerat gentemot kroppen i övrigt (Mac Cana 1970, s. 34 f). Detsamma gäller för statyetten från Alésia av hästgudinnan Epona, som avbildats på traditionellt vis till häst (Mac Cana 1970, s. 51).

Även enbart huvuden förekommer i keltisk kontext, ibland uppsatta på stenpelare eller inhuggna i stenar med fallosform. I bägge fallen har två symboler associerade med livskraft blivit sammanförda. Ett sådant huvud i sten med tre ansikten kommer från Corleck, Co. Cavan, Irland. Ross hänför det på stilistiska grunder till järnålder och framhåller likheter mellan det iriska huvudet och ett janushuvud från det förromerska templet vid Roquepertuse i södra Frankrike. Ett hål i botten på det iriska huvudet tyder på att det varit placerat på en pelare och kan ha fungerat som kultföremål. Ytterligare ett par liknande huvuden är kända från Irland (Ross 1996, fig. 45, 110). Ett annat välkänt exempel är det tidigare nämnda sandstenshuvudet med torque från Msecké Zehrovice i Böhmen. Platsen är en kultplats av typen »helig inhägnad» och huvudet i fråga torde ha varit uppställt på en pelare eller ha tillhört en staty (Filip 1977; Megaw & Megaw 2001, fig. XVII). Prov på huvuden i kombination med fallosliknande stenar har vi bland annat i sydvästra Tyskland. En avbruten fyrsidig stenpelare från Pfalzfeld har på varje sida ett ansikte som bär en lövkrona på huvudet och en lotusknopp i pannan. Pelaren är tillverkad i sandsten från trakten och dateras stilistiskt till La Tène-tid. Flera liknande huvuden är kända från området ifråga (Megaw & Megaw 2001, s. 74 f).

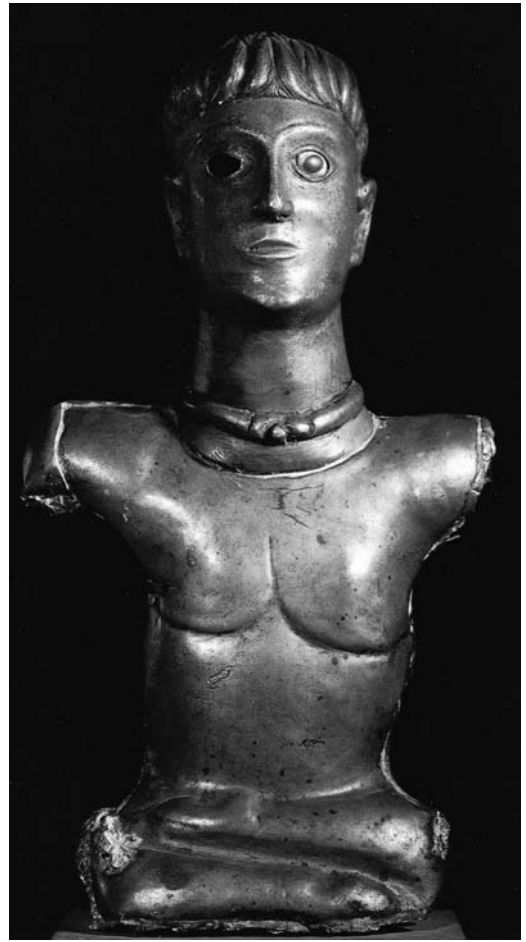

Fig. 4. Bronsstatyett med överdrivet stort huvud och korslagda ben med hovar. Bouray, Essonne, Frankrike. Höjd 42 cm. Datering ca 100 f.Kr. till 100 e.Kr. Efter Megaw & Megaw 2001, fig. XVIII. —Bronze statuette from Bouray, Essonne, France. 1st century BC or 1st century AD.

Som framgått är det inte ovanligt att huvuden givits två eller tre ansikten. Sådana är kända från såväl kontinenten som från de brittiska öarna.

Ett annat sätt att framhålla huvudets betydelse var att placera flera huvuden ovanpå varandra. Exempel på detta har vi från Fontes Sequanae i Frankrike (Green 1989, fig. 91). Sequana var en gudinna förbunden med floden Seine vid dess källor i närheten av Dijon. Där låg också ett tempel från förromersk tid tillägnat gudinnan (Green 1995, s. 91). Flera människo-

huvuden ställda på varandra finner vi också i det förromerska templet i Entremont i närheten av Aix-en-Provence i Frankrike (Megaw & Megaw 2001, s.168, fig. 270). Ingången till det närbelägna templet vid Roquepertuse har nischer för människoskallar, stenfriser med hästhuvuden och det ovan nämnda janushuvudet (Megaw & Megaw 2001, s. 168, fig. 269, 271). Enbart människohuvuden är likaså ett återkommande motiv på keltiska mynt från såväl kontinenten som de brittiska öarna (Ross 1996, s. 101 f).

Framställningar av ansikten är vanliga på kittlar och kar som de från Marlborough och Aylesford. Bägge är prydda med huvuden, tecknade både i profil och framifrån. Ross (1996, s. 104) betonar likheten mellan ett huvud med torque på Marlboroughkärlet, vilket omges av hästar, och det med halsring försedda kvinnohuvudet på Rynkebykitteln, vilket flankeras av tjurar. Rynkebykitteln liksom silverkärlet från Gundestrup torde ha keltiskt ursprung fastän bägge påträffats i Danmark. Även Gundestrupkitteln är prydd med huvuden, tillhörande såväl män som kvinnor. Kvinnorna bär alla torques medan ett par av männen saknar sådana. Såväl de brittiska som de danska kittlarna dateras vanligen till tiden kring år 1 (Klindt-Jensen 1961; Albrechtsen 1990, s. 98 f; Ross 1996, s. 103 f; Megaw & Megaw 2001, s. 184–187). Nämnas bör att kittlar, som markerar överflöd, rikedom och återfödelse, är ett välkänt tema i den iriska och walesiska mytologiska litteraturen. Guden Daghdhas kittel är exempelvis ett av de fyra lyckobringande föremål som Tuatha Dé Danann – »gudinnan Danus folk» förde med sig till Irland (Mac Cana 1970, s. 58).

Människomasker är kända från såväl de brittiska öarna som från kontinenten, framför allt Gallien. De får antas ha fungerat i skyddande eller avskräckande syfte på de föremål där de varit fastsatta, antingen dessa varit vagnar, vapen eller annat. Ansiktsmasker, som i vissa fall tycks ha varit avsedda att appliceras på underlag av trä, förekommer också. Ross finner det sannolikt att de i vissa fall varit fästade på kultfigurer av trä (Ross 1996, s. 101, 132 ff).

Sammanfattningsvis kan konstateras att det mänskliga huvudet i keltisk kontext framstår som en ytterst kraftfull symbol. De klassiska

skriftställarna fascinerades av den keltiska sedvänjan att ta till vara avhuggna fiendehuvuden för att nyttja dem som dryckeskärl eller fästa dem på sina hus i avvärjande syfte. Även i den sena sagolitteraturen från Irland och Wales är det avhuggna människohuvudet ett återkommande tema. Det beskyddar och profeterar. I den keltiska bildkonsten framstår det mänskliga huvudet som en betydelsefull symbol. Huvuden pryder exempelvis kittlarna från Aylesford och Marlborough liksom templet i Roquepertuse och Entremont. Gudar och gudinnor återges med oproportionerligt stora huvuden eller gestaltas av enbart huvuden.

Vångmaskens användning

Vångmasken kan ha tillverkats på keltiskt område men kanske lika gärna i Skandinavien, där den torde ha brukats. Är den unik i Sydskandinavien eller finns motsvarigheter? Kan i så fall dessa bidra till förståelse och tolkning av den nyfunna ansiktshuvudet?

Även i Sydskandinavien möter ansiktsmasker under förromersk och äldre romersk tid, såväl i fristående form som till utsmyckning av föremål vilka kan ha haft en rituellt användning. En grupp om fem ganska schematiskt framställda fristående masker i brons härstammar från Öland (trakten av Borgholm, Skogsby och Lenstad i Torslunda sn, Gårdby i Gårdby sn och N. Kvinneby i Stenåsa sn). I några fall är de försedda med hål i kanten för att kunna fästas vid ett underlag. Detta gäller maskerna från Borgholm, Skogsby och Gårdby (fig. 5). Halbert (1961, s. 107 ff), som undersökt de öländska ansiktsmaskerna, visar på en rad likheter med dels ansiktsteckningar från keltiskt område, dels bronsmaskerna på Dejbjergvagnarna från Jylland och ansiktsframställningarna på kittlarna från Gundestrup, Rynkeby och Sophienborg. Hon anser det sannolikt att de öländska maskerna tillhör förromersk tid och har framställts på ön.

De öländska maskerna visar alltså likheter med de ansiktsmasker som ingår i Dejbjergfyndet. Detta, som gjordes i Dejbjerg Præstegårdsmose på västra Jylland, omfattar stora delar av två fyrhjuliga vagnar. Ornamentiken på vagnarna är i keltisk stil och innefattar bland annat fyra mansmasker, 76 mm långa och 65 mm breda.

Männen har lågt hårfäste och håret är tecknat med vågiga uppåtdragna linjer. Ögonen är mandelformade och männen bär hängande mustascher. Vagnarna torde ha sönderdelats före nedläggningen i mossen. De kan ha använts profant men mer sannolikt brukats rituellt. Flera forskare (de Vries 1956, s. 145 f; Glob 1966, s. 145; Görman 1987, s. 140 ff) har förknippat dem med kulten av fruktbarhetsgudinnan Nerthus, omnämnd av Tacitus i *Germania*. Som rituellt använda föremål torde sannolikt även de nämnda kittlarna från Gundestrup, Rynkeby och Sophienborg få betraktas. För detta talar att de i sönderdelat skick placerats i mossar.

I vilka sammanhang skulle Vångmasken kunna ha ingått? Nedan följer ett antal förslag baserade på ovan förmedlade rön om torquens och huvudets betydelse i en keltisk-europeisk kontext.

Bakpå maskbilden finns spår av björktjära. Detta antyder som sagt att den en gång varit fästad på ett underlag av trä. En möjlighet är att Vångmasken varit fastsatt på ett träkärl liknande dem från Aylesbury i Kent och Marlborough i Wiltshire (Megaw & Megaw 2001, s. 184 ff), daterbara till omkring år 1. Dessa är laggkärl där stavarna hållits samman av bronsband. De smyckas av människohuvuden. Bägge karn har använts som brandgravurnor och har alltså haft en sakral användning.

En annan möjlighet är att Vångmasken varit fastsatt på en vagn av trä och utgjort utsmyckning på denna. Den skulle då ha fyllt en liknande funktion som bronsmaskerna på Dejbjergvagnen. Vagnen i fråga skulle kunna ha brukats i profana men mer sannolikt sakrala sammanhang. Ytterligare en möjlighet är att ansiktsbilden från Blekinge varit fastsatt på ett hus, eventuellt ett kulthus, så som fallet ofta var i keltiska trakter. Läsaren erinras om templen i Entremont och Roquepertuse, vilka bägge var utsmyckade med människohuvuden. Vångmaskens serena drag talar i så fall för att den snarare haft en beskyddande än en avskräckande funktion. En fjärde möjlighet är att maskbilden varit fästad vid en statyett av trä. Hypotesen får stöd av fynd av ansiktsmasker från Gallien och Britannien som varit fastsatta på underlag av trä, eventuellt kultstatyetter (Ross 1996, s. 132 f). Tänk-

Fig. 5. Bronsmask från Gårdby i Gårdby socken, Öland. Trolig datering förromersk järnålder. Foto SHM, inv. nr 14198. —Bronze mask from Gårdby, Gårdby parish, Öland. Probably from the last few centuries BC.

bara rituella nordiska sammanhang i vilka en sådan kultbild skulle kunna ha brukats presenteras nedan.

I den romerske historieskrivaren och ämbetsmannen Cornelius Tacitus verk *Germania* finns en mycket känd passus om Nerthuskulten. Tacitus nämner sju stammar som gemensamt dyrkar gudinnan Nerthus, vars namn sägs betyda Moder Jord. Tacitus fortsätter sin berättelse:

»På en ö i oceanen finns en obesmittad lund och i denna en helgad vagn som täcks av ett kläde. Denna vagn har endast en präst tillåtelse att vidröra. Han är den som märker när gudinnan är tillstädes i sitt allraheligaste och som med djup vördnad ledsagar henne när hon kommer åkande, dragen av kor. Glada är dagarna då, festsmyckade alla de platser som hon aktar värdiga att besöka och gästa. Man börjar inte krig, man uppträder inte beväpnad, allt järnverktyg hålls undanlöst, fred och ro känner man och älskar

man då, men blott då, till dess att samme präst återför gudinnan till helgedomen, när hon blivit mätt på samvaro med de dödliga.

Vagnen, klädet och – om man vill tro på det – själva gudomen tvättas därpå i en sjö som ligger i hemlig avskildhet. Uppdraget utförs av träl- lar, vilka samma sjö strax därpå drar ner i sitt djup. Detta har skapat en hemlighetsfull fruktan och en from ovisshet om det väsens natur som blott de till döden vigda får skåda.» (*Germania* 40:3-4)

Nerthus, Moder Jord, är som framgår av namnet en fruktbarhetsgudinna. Avsikten med den beskrivna rundfärden var sannolikt att stärka markens fruktbarhet. Liknande ceremonier är kända för andra vegetationsgudomligheter, bland annat från kulten av Magna Mater eller Kybele i Rom (Rose 1959, s. 272 ff). Namnet Nerthus kan bl.a. härledas till det keltiska ordet *nerτος* med betydelsen »kraft», vilket troligen syftar på naturens pånyttfödelse varje vår. Härledningen ur ordet *nerτος* understryker den primära funktionen hos en modergudinna, nämligen att ge liv (de Vries 1957, s. 163f; Görman 1987, s. 142 f). Denna härledning av namnet skulle kunna antyda att i Nerthus följer sig en modergudinna av orientalisk typ förmedlad till Norden av kelterna.

Centrum för Nerthuskulten sägs av Tacitus vara en »ö i oceanen». Vilken denna ö var är omtvistat. Olika tyska och danska öar liksom delar av eller hela Danmark har föreslagits (Elgqvist 1952, s. 33 ff; de Vries 1956, s. 470; Glob 1966, s. 137 ff). Med kraft måste dock framhållas att de klassiska författarna hade mycket oklara föreställningar om området kring Östersjön på Tacitus tid och även långt senare. Skandinavien uppfattades under antiken just som en ö i oceanen och kallades än Scadinavia, Skandia, Skandza, än Thule (Weibull 1934, s. 80 ff). Därför avsåg Tacitus med uttrycket »en ö i oceanen» sannolikt hela Skandinavien.

Modergudinnans rundfärd inom sitt kultområde syftade till att befrämja växtligheten. Seden att föra runt en helig bild levde kvar i medeltidens gångeriter. Ett exempel är ett mirakel ur den helige Eriks mirakelsamling som i huvudsak härrör från slutet av 1200-talet. Erikskulten var en mirakelkult, och miraklen skildrar hur

människor blev botade från sjukdomar och som tack för detta frambar offergåvor till Kristus eller något helgon, i detta fall den helige Erik. Två mirakler avviker från mönstret. I den ena berättelsen anropas den helige Erik för att ge god äring. En rit utfördes, som innebar att Eriksfanan fördes över markerna för att välsigna grödorna. Denna gångerit, som levde kvar under hela medeltiden och som utgick från Gamla Uppsala och avslutades i Östra Aros, har en tydlig anknytning till förkristen kult (Hultgård 1992, s. 68 ff).

Andra exempel på heliga föremål som förts runt i avsikt att främja god växt är de så kallade korn- gudarna (Svanberg 1983, s. 90 ff). Sådana är kända från Vånga och Norra Björke i Väster- götland och Edestad i Blekinge. Här behandlas främst fallen Vånga och Edestad, vilka visar stor överensstämmelse med varandra. Edestad är speciellt intressant, eftersom Edestad kyrka ligger endast någon mil från Västra Vång.

Kornguden i Vånga utgörs av en träskulptur i ek från mitten av 1200-talet. De flesta bedömare anser att det rör sig om en apostlabild, möjligen Petrus. Varför då beteckningen »korn- gud» på en skulptur som återger en apostel? Enligt en uppgift från 1700-talet hade en Vångabo blivit instämd till tinget men inte infunnet sig. Som orsak angavs att bonden ifråga under två dagar varit ute och burit Kornguden, det vill säga skulpturen från kyrkan i Norra Vånga. Enligt uppgifter nedtecknade på 1800-talet hämtade socknens bönder apostlabilden från kyrkan för att bära den över åkrarna när vårsådden var klar. Riten skall ha utförts för att garantera regn under torra somrar.

Edestad kyrka i Blekinge var invigd till det Heliga Korset, och från denna kyrka finns ett stort triumfkrucifix i ek från förra delen av 1300-talet bevarat. Kult av krucifixet ifråga finns omnämnd redan från mitten av 1500-talet. Krucifixet kallades i folkmun Kornguden. Seden bjöd att det under våren skulle föras omkring i procession över markerna för att ge god årsväxt. Strax norr om Edestad kyrka låg en offerkälla som bidrog till att göra platsen till en av södra Sveriges mest välbesökta vallfartsorter. Under århundradenas gång gjorde myndigheterna flera misslyckade försök att hindra det offerande som

förekom i källan särskilt vid midsommartid.

Ett intressant belägg för kringförande av en helig bild, dock utan benämningen korngud, och en därpå följande tvagning av bilden finns från Eidsborg stavkyrka i Norge. Träskulpturen i fråga visar Sankt Nikolaus och dateras till mitten av 1200-talet. Enligt en uppteckning från 1785 var det ännu vid den tiden sed att bönderna bar skulpturen runt den tjärn vid vilken kyrkan ligger, och därvid även badade Sankt Nikolaus i tjärnens vatten.

Korngudarna – Kristus själv eller ett helgon – framstår som medeltida, kristna efterföljare och arvtagare till de gamla, förkristna fruktbarhetsgudomligheterna. De sistnämnda representeras här av gudinnan Nerthus. Riterna är likartade och innefattar att en kultbild bars runt över markerna för att ge god växt. I ett par fall nämns vatten och i ett fall uttryckligen en tvagning av kultbilden.

Ansiktsmasken från Västra Vång i Hjortsberga socken i Blekinge kan ha ingått som del i en kultbild. I likhet med bilderna av gudinnan Nerthus och hennes efterföljare i korngudarna kan den ha förts kring för att säkra årsväxten och därefter genomgå en reningsrit. Värt att notera i sammanhanget är närheten mellan Vångmaskens fyndplats och Edestad kyrka med dess triumfkrucefix, Kornguden. Den förkristna kulturen med rötter i Nerthuskulten kan i Blekinge ha levt vidare över medeltid och in i nutid.

Vångmasken har tydlig keltisk prägel. Argument för denna uppfattning är dels att figuren utgörs av ett huvud i karaktäristisk keltisk stil, dels att detta huvud bär en torque. Spår av björktjärna på figurens baksida talar för att den varit fastsatt på ett underlag som sannolikt bestått av trä. Andra metoder skulle ha använts för att fästa ansiktsmasken på metall. Med tanke på hur liknande maskbilder brukats på kontinenten och de brittiska öarna förefaller det troligt att Vångmasken varit fastsatt på ett kärl, en byggnad, en vagn eller en statyett. En rad texter av klassiska författare ger oss inblick i olika sammanhang där den med torque försedda ansiktsmasken från Västra Vång kan ha använts.

Referenser

- Albrechtsen, E., 1990. *Kelden fra Rynkeby*. Kjærums & Olsen (red.). *Oldtidens ansigt*. Köpenhamn.
- Collis, J., 1984. *The European Iron Age*. London.
- Dio Cassius. *Dio's Roman history*, vol. 8. The Loeb Classical Library 176. Cambridge 1955.
- Diodorus Siculus. *Diodorus of Sicily in twelve volumes*. The Loeb Classical Library 279. Cambridge, Massachusetts 1952.
- Elgqvist, E., 1952. *Studier rörande Njordkultens spridning bland de nordiska folken*. Lund.
- Filip, J., 1970. *Keltische Kultplätze und Heiligtümer in Böhmen*. Jahnkuhn (red.). *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen.
- 1977. *Celtic Civilization and its Heritage*. Prag.
- Glob, P.V., 1966. *Mossarnas folk*. Stockholm.
- Goessler, P., 1929. *Der Silberring von Trichtingen*. Berlin & Leipzig.
- Grant, M., 1995. *Greek and Roman Historians. Information and Misinformation*. London & New York.
- Green, M., 1989. *Symbol and Image in Celtic Religious Art*. London.
- 1995. *Celtic Goddesses*. London.
- Görman, M., 1987. *Nordiskt och keltiskt. Sydkandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder*. Lund.
- Halbert, L., 1961. *Masques celtiques à Öland? Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*. Lund.
- Hårdh, B., 1977. *Fynd av guld och silver i Blekinge. Om ekonomi och handelskontakter under vikingatiden*. *Blekingeboken 1977*. Karlskrona.
- Heaney, M., 1994. *Over Nine Waves. A Book of Irish Legends*. London.
- von Heijne, C., 2004. *Särpräglad: vikingatida och tidig-medeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130)*. *Stockholm Studies in Archaeology* 31.
- Herodotus. *Historiae*. Libros I-IV. *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*. Leipzig 1987.
- Hultgård, A., 1992. *Religiös förändring, kontinuitet och ackulturation/synkretism i vikingatidens och medeltidens skandinaviska religion*. Nilsson (red.). *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*. Uppsala.
- van Impe, L. et al., 2002. *De Keltische Goudschat van Beringen (prov. Limburg)*. *Archeologie in Vlaanderen VI, 1997/1998*. Zellik.
- Justinus, M.J., *Epitoma historiarum philippicarum Pompei Trogi*. Leipzig 1935.
- Klindt-Jensen, O., 1961. *Gundestrupkedelen*. Köpenhamn.
- Lihammer, A., 2003. *The centrality of the landscape. Elite milieus in eastern Blekinge during the Viking Age and the early Middle Ages*. Larsson, L.

- & Hårdh, B. (red.) *Centrality – Regionality. The social structure in southern Sweden during the Iron Age*. Lund.
- Livius. *Livy in fourteen volumes*. The Loeb Classical Library 172. Cambridge, Massachusetts 1953.
- Mabinogion. *The Mabinogion*. Transl. with an introduction by Jeffrey Gantz. Harmondsworth 1976.
- Mac Cana, P., 1970. *Celtic Mythology*. London.
- Megaw, R., & Megaw, V., 2001. *Celtic Art*. New York.
- Moreau, J., 1958. *Die Welt der Kelten*. Stuttgart.
- Möller, J., 1990. Ett storgods i förändring. Johannishus fideikommiss under 1800- och 1900-talet. *Blekingeboken* 1990. Karlskrona.
- Nagmér, R.B., 1982. *Gravfält och boplatslämningar längs väg 699 – fornlämningarna 37, 38, 39, 45 och 46. Johannishus, Hjortsberga sn, Arkeologisk undersökning 1978*. RaÅ Rapport UV 1982:1. Stockholm.
- Ohlsson, B., 1948. By- och gårdnamn i Medelsta härad. *Blekingeboken* 1948. Karlskrona.
- Polybios. *The histories in six volumes*. The Loeb Classical Library 128. Cambridge, Massachusetts 1960.
- Rankin, H.D., 1987. *Celts and the Classical World*. London.
- Ross, A., 1996. *Pagan Celtic Britain. Studies in iconography and tradition*. Chicago.
- Strabon. *The Geography of Strabo in eight volumes*. The Loeb Classical Library 50. Cambridge, Massachusetts 1923.
- Svanberg, F., 1999. *Iskuggan av vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 66.
- 2003. *Death rituals in south-east Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the Viking Age 2*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in quarto 24.
- Svanberg, J., 1983. Kornguden i Vånga och dess likar. *Det tidiga Västergötland – en aktuell historia*. Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1983–84. Skara.
- Tacitus, C. *Germania*. Översättning från latinet, med inledning och kommentarer av Alf Önerfors. Stockholm 2005.
- Torbrand, D., 1963. *Johannishus fideikommiss intill 1735*. Meddelanden från geografiska institutionen vid Stockholms universitet. Lund.
- Walker, H., 1857. Notice of “The law” and other antiquities in the parish of Urquhart, near Elgin. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 1856–57. Edinburgh.
- Weibull, L., 1934. Upptäckten av den skandinaviska Norden. *Scandia, tidskrift för historisk forskning*. Stockholm.
- de Vries, J., 1956. *Altgermanische Religionsgeschichte*. Band I. Berlin.
- 1957. *Altgermanische Religionsgeschichte*. Band II. Berlin.
- Ödman, A., 1983. Ett stadssamhälles uppkomst och fall. *Blekingeboken* 1983. Karlskrona.

Opublicerat material

- Analysrapport Raä, ATm Dnr 414-1479-2005.
- Björkquist, K.-A. & Persson, T., 1975. Rapport om arkeologiska undersökningar 1974 på gravfältet Kasakulle, RAÅ inv 1970/45-46, beläget å Vång 1:1-9:1 i Hjortsberga sn, Blekinge. Rapport. ATA.
- 1979. Stenarna där barn vi lekt. En studie i blekingsk bebyggelsehistoria under brons- och järnålder. Stencil. Lund.
- Konserveringsrapport RAÅ, ATm Dnr 414-4585-2004.

Summary

During archaeological excavations in 2004 at Västra Vång, Hjortsberga parish, Blekinge, Sweden, a small bronze mask was found 20 cm below ground level. The mask is modelled in a characteristic Celtic style and depicted with a torque, a Celtic neck-ring. The piece measures 82 by 59 mm and weighs 116 g. During conservation work, traces of birch tar were found on its back. As the find was made during a selective excavation because of land development, the site has not been fully investigated. However, several Bronze and Iron Age cemeteries are situated around Västra Vång, and a number of other finds have been made in the neighbourhood, including a large 12th century silver hoard. Recent excavations have confirmed that the area has been densely settled from the Late Roman Iron Age onward.

The torque was in frequent use in the Celtic parts of Central Europe, above all during the periods of Hallstatt and La Tène. A number of burial finds of torques have been made in Germany and France, as well as on the British Isles. Later torques are mainly from sacrificial finds. The finds indicate that the torque was used in the Celtic world as a divine attribute as well as a sign of power. Authors of the Roman era depict torques as important attributes of Celtic warriors, and the Romans took their golden torques as war-trophies. The texts make it clear that the torque was a symbol of courage and prestige, but also that it had a sacred function as divine attribute and as offering.

The human or divine head was also a power

ful symbol in the Celtic world. Its importance is confirmed by a number of finds. Statuettes as well as stone heads depict divinities with enlarged heads and torques. Kettles are ornamented with torque-wearing heads. Metal masks have been fastened to various objects. Classical texts illustrate how the Celts used the preserved heads of their defeated enemies as trophies of war.

In all likelihood the bronze mask from Blekinge has been used in a sacred context. Similar masks with typical Celtic traits have been found not only on the Continent and the British Isles, but also in southern Scandinavia – on Öland not far from Blekinge, at Dejbjerg in Jutland and at other sites in Denmark. The tar on the back of the mask from Västra Vång indicates that it was once fastened to a wooden object. Judging from our knowledge of the use of similar masks on the Continent and on the British Isles, the find from Blekinge has probably been attached to a wooden bucket, wagon, building or statuette.

Roman historian Tacitus describes the cult of Nerthus “on an island in the ocean”, where an effigy of the goddess was brought around on a wagon in order to promote the fertility of the crops. As one of several possibilities, the mask may have been attached to a wooden statuette of a deity, used for ceremonial purposes. Similar ceremonies were still current in the Middle Ages, when Christian sculptures were carried around the fields for the same purpose. This practice has been confirmed for instance at Edestad, only c. 10 km from Västra Vång.